

מאחורי המסך : בריונות ברשת וניתוק מוסרי בקרב ילדים עם הפרעת התנהגות

אסנת לנדאו

אוניברסיטת בר-אילן
osnlandau2@gmail.com

סיגל עדן

אוניברסיטת בר-אילן
sigal.eden@biu.ac.il

Behind the Screen: Cyberbullying and Moral Disengagement Among Children with Behavioral Disorders

Sigal Eden

Bar-Ilan University
sigal.eden@biu.ac.il

Osnat Landau

Bar-Ilan University
osnlandau2@gmail.com

Abstract

This research focuses on cyberbullying and its relationship with one of the social-emotional characteristics—moral disengagement. Despite the challenges that children with behavioral disorders (BD) face in both violence and moral disengagement contexts, this topic has not yet been explored in this population. The aim of the current study is to examine the phenomenon of cyberbullying among children aged 9-12 with BD and to investigate the relationship between this phenomenon and moral disengagement compared to typically developing children. The study involved 87 children aged 9-12 ($M = 10.29$, $SD = 0.99$), of whom 37 were diagnosed with BD and 50 were typically developing. The research included questionnaires on internet use, cyberbullying, and moral disengagement. The findings showed that children with BD are more involved in cyberbullying as perpetrators, victims, and bystanders, and exhibit higher levels of moral disengagement compared to typically developing children. Among children with BD, a positive correlation was found between the level of moral disengagement and involvement in cyberbullying (both as victims and bystanders). Additionally, a relationship between the three aspects of cyberbullying was found only among children with BD. The findings enhance the understanding of the phenomenon among young children in general and its connection to moral disengagement among children with BD in particular. They may lead to the development of preventive intervention programs for children, parents, and educators.

Keywords: Cyberbullying, Moral Disengagement, Behavioral Disorders, Children.

תקציר

מחקר זה מתמקד בבריונות ברשת ובקשר עם אחד המאפיינים החברתיים-רגשיים – ניתוק מוסרי. למרות הקשיים שמראים ילדים עם הפרעת התנהגות (Behavioral disorder - BD) הן בהקשר לאלימות והן בהקשר לניתוק מוסרי, נושא זה טרם נחקר באוכלוסייה זו. מטרת המחקר הנוכחי הינה לבחון את תופעת הבריונות ברשת בקרב ילדים בני 9-12 עם BD, ולבדוק את הקשר בין תופעה זו וניתוק מוסרי בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה. במחקר השתתפו 87 ילדים בגילאי 9-12 ($M = 10.29$, $SD = 0.99$), מהם 37 אובחנו עם BD ו-50 בהתפתחות תקינה. המחקר כלל שאלונים על שימוש ברשת, בריונות ברשת וניתוק מוסרי. הממצאים הראו, כי ילדים עם BD מעורבים יותר בבריונות ברשת כתוקפים, קורבנות וצופים מהצד, ומפגינים רמות גבוהות יותר של ניתוק מוסרי בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה. בקרב ילדים עם BD, נמצא קשר חיובי בין רמת הניתוק המוסרי ומעורבות בבריונות ברשת (כקורבנות וכצופים מהצד). בנוסף,

נמצא קשר בין שלושת ההיבטים של בריונות ברשת רק בקרב ילדים עם BD. הממצאים מרחיבים את הבנת התופעה בקרב ילדים צעירים בכלל ואת הקשר שלה לניתוק מוסרי בקרב ילדים עם BD בפרט, ועשויים להוביל לפיתוח תוכניות להתערבות מניעתית עבור ילדים, הורים ואנשי חינוך.

מילות מפתח: בריונות ברשת, ניתוק מוסרי, הפרעת התנהגות, ילדים.

מבוא

תופעת הבריונות ברשת מעוררת דאגה עמוקה לנוכח השלכותיה המזיקות על בריאותם הנפשית והתפתחותם החברתית של ילדים. גיל תחילת השימוש ברשת הולך ויורד, כאשר ילדים בני 9-16 נמצאים מרבית מהזמן מול מסכים, והסיכוי למעורבות בבריונות ברשת גובר (Chicote-Beato et al., 2024). אחד ההיבטים החברתיים-רגשיים שנמצא קשור לבריונות ברשת הוא ניתוק מוסרי (Zych et al., 2020). עם זאת, ישנם מחקרים, שמצאו כי מאפיין זה קשור יותר לבריונות מסורתית פנים מול פנים מאשר לבריונות ברשת, והנושא דורש מחקר נוסף (Bauman & Pero, 2011; Perren & Gutzwiller-Helfenfinger, 2012) (Behavioral Disorder – BD), בהם מתמקד המחקר הנוכחי, מגלים לעיתים קרובות מידה גבוהה של ניתוק מוסרי (Xie et al., 2024). עם זאת, ולמרות קשרים שהוכחו עם בריונות ברשת, ככל הידוע לנו טרם נחקרה התופעה והקשרים עם ניתוק מוסרי בקרב אוכלוסייה זו.

ניתוק מוסרי וילדים עם הפרעת התנהגות

BD לרוב באה לידי ביטוי בהפרת הזכויות של האחר, כמו תוקפנות והרס רכוש, ובבעיות בשליטה עצמית ובוויסות עצמי של רגשות ושל התנהגויות. וויסות עצמי הוא היכולת לשלוט באופן רצוני על המצב הרגשי ולהגיב באופן מותאם לאותו מצב (Freitag et al., 2023; Lazuras et al., 2019). הסיבות להפרעה ודרגות הקושי השונות בוויסות ושליטה עצמית, שונים בין אדם לאדם ובאבחנות השונות. העיקריות שבהן: Oppositional Defiant Disorder (ODD) ו-Conduct Disorder (CD) (American Psychiatric Association, 2022). השכיחות העולמית של BD נעה בין 2%-4% ומשתנה בין מדינה למדינה, ושכיחה יותר בקרב זכרים ביחס של 1:2.5 (Bachmann et al., 2024). בישראל חלה עלייה בשכיחות הילדים עם BD והפרעות רגשיות בחינוך המיוחד (ברמן, 2018).

את המושג 'ניתוק מוסרי', בו מתמקד מאמר זה, הטמיע בנדורה. משמעו תהליך קוגניטיבי של ארגון מחדש, המאפשר לאנשים להתנתק מהסטנדרטים המוסריים הפנימיים שלהם ולהתנהג באופן לא מוסרי מבלי לחוש מצוקה (Bandura, 2018; Newman et al., 2020). ניתוק מוסרי משקף קושי בוויסות עצמי, כאשר בשל וויסות לקוי מתנתק האדם מהמעשה הבלתי מוסרי על ידי שינוי הערכת המעשה והסרת אחריות, תוך פגיעה באחרים, מבלי לחוות אשמה או רגשות גינוי עצמי. תהליכים שונים יכולים לבוא לידי ביטוי במהלך הניתוק המוסרי, כמו השפלת הקורבן, הצדקת המעשה הבלתי מוסרי ופיזור אחריות (Barkoukis et al., 2016; Lo Cricchio et al., 2021). מחקר שנעשה בשבדיה הצביע על הקשר בין ניתוק מוסרי גבוה להתנהגות בריונית אצל ילדים בני 10 והראה, כי וויסות עצמי חיוני להתנהגות מוסרית (Bjärehed et al., 2021).

לרוב, ילדים ומתבגרים, המצדיקים את מעשיהם, יכולים להמשיך ולהתנהג באופן פוגעני לאורך זמן ולשמור על דימוי עצמי חיובי בשל מתן מטרה ראויה למעשיהם (Thornberg, 2023). ילדים ומתבגרים עם BD נוטים לעיוותי חשיבה ומתן פרשנות המייחסת כוונות עוינות לאחרים במצבים חברתיים שליליים. הם מתקשים בהבנת נקודת מבטו של האחר ונוטים להתמקד בגורמים חיצוניים, כאשר ישנו קשר בין ייחוס כוונות עוינות להתנהגות תוקפנית (Matthys & Schutter, 2022). לכן, בשל מאפייני ההפרעה והקשיים הבאים לידי ביטוי בוויסות עצמי ובשליטה עצמית, קיים סיכון לניתוק מוסרי בקרב ילדים אלו.

מחקר זה מתמקד בקשר בין ניתוק מוסרי לבריונות ברשת, כאשר חלק מהמחקרים מצאו קשר בין ניתוק מוסרי גבוה לביצוע בריונות ברשת בקרב ילדים (Zych et al., 2020), ומאידך אחרים לא מצאו קשר ביניהם (Bauman & Pero, 2011; Perren & Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). נראה שהנושא דורש מחקר נוסף, כמו גם בקרב ילדים עם BD שטרם נחקרו בהקשר זה.

בריונות ברשת וילדים עם הפרעת התנהגות

בעשורים האחרונים השימוש ברשת גדל בקרב כל קבוצות הגיל ברחבי העולם, עם יותר מ-4 מיליארד משתמשים בשנת 2021 (Cai et al., 2023). השימוש במדיה חברתית הפך לחלק יומיומי בחייהם של ילדים ונוער

(Craig et al., 2020), כאשר בישראל יותר מ-90% מהמתבגרים מדווחים על שימוש ברשתות חברתיות (Levi & Baron-Epel, 2024). זאת ועוד, גיל השימוש בטלפון הולך ויורד, כאשר 10 הוא הגיל הממוצע לקבלת טלפון נייד ראשון (ברמן, 2018).

שימוש אינטנסיבי ברשת עלול לייצר אינטראקציה מקוונת מסוכנת עם זרים בעלי כוונות מזיקות (Craig et al., 2020). מחקר שכלל מתבגרים מ-42 מדינות, בחן את השימוש במדיה בגיל ההתבגרות ומצא, כי הנגישות למדיה החברתית והשימוש הנרחב בה הובילו להזדמנויות של תוקפנות מקוונת (Craig et al., 2020; Cai et al., 2023). אחת התופעות השליליות של שימוש ברשת הינה בריונות ברשת, המהווה התנהגות בלתי הולמת ופוגענית, מכוונת וחרתית במרחב הווירטואלי, במטרה לפגוע באדם אחר באמצעות מכשירים דיגיטליים (Lo Cricchio et al., 2021). בשונה מבריונות פנים אל פנים, בריונות ברשת מתעלה על גבולות הזמן והמרחב הפיזי ועלולה להתרחש בכל עת ובכל מקום. היא נשענת על שליטה בטכנולוגיה ולא על יכולות פיזיות, והפוגעים לא בהכרח צריכים להיות חזקים פיזית מהקורבנות (Barkoukis et al., 2016). האנונימיות היא גורם מצבי שמגדיל את הסבירות של אדם לבריונות ברשת, כיוון שאי-נראות מפחיתה את הסבירות של אנשים לעכב את פעולותיהם התוקפניות בשל הנוכחות החברתית הפוחתת (Wang & Nagi, 2020). בריונות ברשת מערבת בדרך כלל שלושה היבטים עיקריים: תוקף, קורבן וצופה מהצד.

Touloupis and Athanasiades (2022) מתארים נתונים מדאיגים לגבי הגילאים הצעירים של המעורבים בבריונות ברשת, לפיהם כ-12% מילדי בית-הספר היסודי היו מעורבים כתוקפים. נראה, שככל שגיל הפעילות ברשת יורד, כך השימוש בקרב ילדים ונוער עולה ואיתו החשיפה לבריונות ברשת. נתונים עדכניים מעידים על כך, שאחוז הילדים בישראל המעורבים בבריונות ברשת עלה מ-4% בשנת 2019 ל-15.4% בשנת 2023 בגילאי 11, 13 ו-15. ישראל מדורגת במקום הרביעי בהשוואות בינלאומיות, דבר המצביע על עלייה משמעותית מאז 2019 (פרישמן ואח', 2023). עם זאת, מיעוט מחקרים על תלמידים צעירים אינו מאפשר להסיק מסקנות ברורות לגבי ההיקף המדויק של בריונות ברשת בשלושת היבטיו ובקשר של התופעה לניתוק מוסרי בגיל זה.

מחקרים שונים התמקדו בבריונות ברשת גם בקרב אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים. מחקר שסקר שמונה מחקרים שנערכו באירופה, צפון אמריקה, המזרח התיכון ואוסטרליה בקרב ילדים ומתבגרים עם צרכים מיוחדים בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה, דיווח על שכיחות של עד 41% בקרב ילדים עם הפרעות נוירולוגיות כקורבנות, ועד 16.7% אצל ילדים עם הפרעת קשב וריכוז, ספקטרום האוטיזם, הפרעת למידה ומוגבלות שכלית כתוקפים (Beckman et al., 2020). עוד נמצא, שוויסות רגשות שליליים, כעס, דכאון וחרדה היו מנבאים משמעותיים לבריונות ברשת גם בסקירת מחקרי אורך. בנוסף, מחקרים אלו הראו קשר חיובי בין בעיות התנהגות לבריונות ברשת. חשוב לציין, כי בחלק ממחקרים אלו בריונות ברשת הייתה הגורם להתנהגות אגרסיבית (Camerini et al., 2020).

עד כה, נמצא מחקר אחד (Baumann et al., 2023), שבחן את השכיחות של תוקף וקורבן ברשת אצל ילדים עם BD ובהתפתחות תקינה. המחקר התמקד בגילאי 9-19, ומצא כי בני נוער עם BD תוקפים ומהווים קורבנות לבריונות ברשת בשכיחות גבוהה יותר באופן משמעותי בהשוואה לבני נוער בהתפתחות תקינה. לסיכום, הספרות המחקרית ברובה עוסקת בבריונות מסורתית אצל ילדים ומתבגרים עם BD וכמעט לא נבדק הקשר לבריונות ברשת (Baumann et al., 2023). כמו כן, למרות הקשיים שילדים עם BD מציגים בהקשר לניתוק מוסרי ולמרות הקשר בין ניתוק מוסרי לבריונות ברשת, הקשר בין בריונות ברשת לניתוק מוסרי לא נבדק באוכלוסייה זו. בנוסף, המחקרים בודקים בריונות ברשת בעיקר אצל מתבגרים בגילאי 12 ומעלה. המחקר הנוכחי מבקש להתמקד בילדים צעירים יותר עם BD, במטרה לבחון את הקשר בין המאפיינים של ההפרעה, בדגש על ניתוק מוסרי, לבין מעורבות בבריונות ברשת בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה. אנו משערים, כי יימצאו הבדלים בין האוכלוסיות כאשר ילדים עם BD יהיו מעורבים יותר בבריונות ברשת בשלושת התפקידים (תוקף, קורבן וצופה מהצד), וכי יימצא קשר בין תופעה זו לניתוק מוסרי.

שיטה

אוכלוסיית המחקר

המחקר כלל 87 ילדים (47 בנים ו-40 בנות) בגילאים 9-12 (ממוצע = 10.29, סטיית תקן = 0.99). שלושים ושבעה אובחנו עם BD (22 בנים ו-15 בנות), בעוד 50 ילדים (25 בנים ו-25 בנות) עם התפתחות תקינה. בכדי לייצר תנאי מחקר אחידים, המחקר בוצע רק בבתי-ספר לחינוך מיוחד כוללני עבור תלמידים עם הפרעות התנהגות.

כלי המחקר

1. שאלון דמוגרפי: שאלות על מגדר, גיל, רמת דתיות, אבחנה ומידת השימוש ברשת.
2. שאלון ניתוק מוסרי (MDBS (Thornberg & Jungert, 2013): 30 פריטים מדורגים בסולם ליקרט בן 5 דרגות, מ-1 (כלל לא מסכים) ועד 5 (מסכים מאוד). מהימנות אלפא של קרונבאך במחקר הנוכחי הייתה 0.90.
3. שאלון בריונות ברשת (בהתבסס על Eden et al. בהדפסה): השאלון מתייחס לשלושה היבטים: תוקף, קורבן וצופה מהצד. המשתתפים נתבקשו לציין את תדירות ההשתתפות/היותם קורבנות/צפייה בבריונות ברשת על סולם ליקרט בן 5 דרגות, מ-1 (אף פעם) ועד 5 (מספר פעמים בשבוע). מהימנות אלפא של קרונבאך: תוקף – 0.68, קורבן – 0.83, וצופה – 0.91.

הליך

המחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה של האוניברסיטה, מהמדען הראשי של משרד החינוך והורי הילדים. השאלונים המקוונים הועברו לילדים עם BD הלומדים בבתי-ספר לחינוך מיוחד, בעוד שלילדים עם התפתחות תקינה הועבר שאלון מקוון בפלטפורמות שונות במדיה החברתית. המחקר אימץ את טכניקת "כדור השלג" (Goodman, 1961) כדי להגדיל את גודל המדגם, הייצוגיות והמהימנות החיצונית (Baltar & Brunet, 2012).

תוצאות

ניתוחי one-way ANCOVA בחנו את ההבדלים בין ילדים עם BD לילדים בהתפתחות תקינה ביחס למידת הניתוק המוסרי ולמידת הבריונות ברשת, כפי שמוצג בטבלה 1. המשתנה המפוקח בניתוחים הוא תדירות השימוש ברשת, שנמצא כי היא שונה באופן מובהק בין שתי הקבוצות.

טבלה 1. ממוצע, סטיית תקן וערכי t של ניתוק מוסרי ובריונות ברשת

F-values			ילדים עם BD (n = 37)			ילדים בהתפתחות תקינה (n = 50)			
F	p	η_p^2	M	SD	M.E	M	SD	M.E	
16.74***	<.001	.17	2.51	0.71	2.51	1.95	0.41	1.95	ניתוק מוסרי
14.21***	<.001	.15	1.45	0.54	1.42	1.06	0.11	1.09	בריונות ברשת-תוקף
27.03***	<.001	.24	1.83	0.90	1.84	1.10	0.13	1.09	בריונות ברשת-קורבן
36.64***	<.001	.30	2.32	1.19	1.18	1.20	0.28	1.18	בריונות ברשת-צופה מהצד

* $p < .05$, *** $p < .001$

התוצאות מצביעות על הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות, כאשר הן מידת הניתוק מוסרי והן המעורבות בבריונות רשת בשלושת התפקידים היו גבוהות יותר בקרב ילדים עם BD. כדי לבדוק את הקשר בין ניתוק מוסרי לבריונות ברשת, בוצעו מבחני מתאם חלקיים עבור כל אחת משתי הקבוצות, תוך שימוש בתדירות השימוש באינטרנט כמשתנה מתווך (טבלה 2).

טבלה 2. מקדמי מתאם חלקיים בין הניתוק המוסרי ובריונות ברשת בקרב כל קבוצה

ילדים עם BD			
2	3	4	
.64***	.75***	.81***	ניתוק מוסרי (1)
	.80***	.73***	בריונות ברשת-תוקף (2)
		.77***	בריונות ברשת-קורבן (3)
		1	בריונות ברשת-צופה מהצד (4)
ילדים בהתפתחות תקינה			
2	3	4	
.35*	.14	-.10	ניתוק מוסרי (1)
	.18	.12	בריונות ברשת-תוקף (2)
		-.15	בריונות ברשת-קורבן (3)
		1	בריונות ברשת-צופה מהצד (4)

* $p < .05$, * $p < .01$, *** $p < .001$

התוצאות מצביעות על כך שאצל שתי הקבוצות, מידת הניתוק המוסרי הייתה בקורלציה חיובית עם המידה שבה הילד הצהיר על עצמו כתוקף בבריונות ברשת. ילדים עם רמה גבוהה יותר של ניתוק מוסרי היו מעורבים יותר כתוקפים ברשת. בנוסף, מידת הניתוק המוסרי נמצאת בקורלציה חיובית עם המידה שבה הילד הגדיר את עצמו כקורבן או צופה מהצד בבריונות ברשת. תוצאות אלו נמצאו מובהקות רק בקרב ילדים עם BD. כמו כן, רק בקרב קבוצה זו שלושת התפקידים של הבריונות ברשת היו בקורלציה גבוהה וחיובית זה עם זה.

דיון

המחקר בחן את הקשר בין בריונות ברשת לניתוק מוסרי אצל ילדים בני 9-12 עם BD לעומת ילדים בהתפתחות תקינה, והתוצאות העידו על ממצאים משמעותיים להבנת התופעה. בהתאם להשערותנו, ילדים עם BD הראו מעורבות גבוהה יותר בבריונות ברשת כתוקפים, קורבנות וצופים מהצד, בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה, ממצא המחזק מחקר בודד קודם שנערך בקרב מתבגרים ובדק רק תוקף וקורבן (Baumann et al., 2023). הסבר אפשרי להבדל נובע מכך, שילדים עם BD נוטים להפגין יותר התנהגויות תוקפניות ואנטי-חברתיות גם פנים אל פנים (American Psychiatric Association, 2022; Magai et al., 2018). ישנם מחקרים המראים, כי תוקפים במרחב הפיזי נוטים לתקוף גם ברשת, וקורבנות במרחב הפיזי נמצאו בתדירות גבוהה יותר גם כקורבנות במרחב הווירטואלי (Lazuras et al., 2017; Malinowska-Ciešlik et al., 2023). השכיחות הגבוהה של בריונות ברשת בקרב ילדים עם BD, הן כתוקפים והן כקורבנות, יכולה להיות מוסברת על ידי הקשיים הרגשיים שלהם, המהווים גורמי סיכון לבריונות ברשת (Camerini et al., 2020; DeSmet et al., 2015).

עוד נמצא, כי רק בקרב ילדים עם BD הייתה קורלציה בין שלושת תפקידי הבריונות: תוקף, קורבן וצופה מהצד. ממצא זה מעיד על מורכבות התופעה, כאשר ילדים עם BD עשויים למלא תפקידים שונים במעגל הבריונות המקוונת. יתכן שחוויות של קורבנות או צפייה מהצד מחזקות את מנגנוני הניתוק המוסרי כאסטרטגיית התמודדות מול בריונות ברשת, ועלולות להוביל למעגל שלילי של התנהגויות תוקפניות. מחקרים מעידים על יחסי גומלין מורכבים בין שלושת התפקידים הללו גם בקרב ילדים עם התפתחות תקינה (Estévez et al., 2020; Baumann et al., 2023), וחשוב להמשיך ולבדוק זאת.

בהתאם להשערותנו, מצאנו מידת ניתוק מוסרי גבוהה יותר אצל ילדים עם BD בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה. זאת בהתאם למחקרים קודמים שהראו, כי ניתוק מוסרי מופיע בשכיחות גבוהה בקרב ילדים עם BD (Matthys & Schutter, 2022; Xie et al., 2024). בשל הקשיים בוויסות עצמי של רגשות והתנהגויות. קושי לעיתים גורם לתגובות עוצמתיות שאינן מותאמות לסיטואציה וגורמות לילד לחפש הצדקה למעשיו

עם BD הוא הפרשנות המייחסת כוונות עוינות לצד השני, כאשר לעיתים הפרשנות אינה מותאמת למציאות (Matthys & Schutter, 2022). ילד עם BD משתמש במנגנוני הגנה כדי להתמודד עם תגובותיו הקיצוניות והבלתי נשלטות, וניתוק מוסרי מאפשר לו להתמודד עם הקושי (Thornberg, 2023).

עוד בהתאם להשערותנו, נמצא קשר בין ניתוק מוסרי לבריונות ברשת אצל שתי קבוצות המחקר, כאשר ילדים עם רמת ניתוק מוסרי גבוהה הראו רמה גבוהה של בריונות ברשת בתוקפים, קורבנות וצופים מהצד. מחקרים קודמים לא היו חד משמעיים, כשחלקם הציגו קורלציה חיובית בין המשתנים והסבירו את האנונימיות וחוסר נוכחות הורית במרחב הווירטואלי כהזדמנות המאפשרת לייצר אשליה שהפוגע אינו נפגע ומתוך כך להתנהג באופן לא מוסרי (Lazuras et al., 2019; Wang & Nagi, 2020; Zych et al., 2020). אחרים לא מצאו קשר בין המשתנים, בשונה מהמחקר הנוכחי (Bauman & Pero, 2011; Perren & Gutzwiller- Helfenfinger, 2012). נראה, שניתוק מוסרי מסייע להימנע מאשמה ואחריות על התנהגויות פוגעניות. לרוב, ילדים ומתבגרים המצדיקים את מעשיהם יכולים להמשיך ולהתנהג באופן פוגעני מבלי לפגוע בדימוי העצמי שלהם, בזכות מתן סיבות לגיטימיות למעשיהם (Thornberg, 2023).

סיכום ומגבלות המחקר

כבכל מחקר, גם למחקר זה יש מגבלות. המדגם קטן יחסית שכן גיוס המשתתפים היה מאתגר במיוחד בקרב ילדים עם BD. נדרשו אישורי הורים, והורים לילדים עם BD נטו להיות חשדנים ופחות לשתף פעולה. בנוסף, השכיחות הנמוכה של ההפרעה והשכיחות הגבוהה שלה אצל בנים הקשתה למצוא משתתפות בנות. לרוב בנות בגילאים אלה אינן לומדות בבתי-ספר ייעודיים ל-BD אלא בבתי-ספר להפרעות נפשיות, שכן הן נוטות להפגין התנהגויות מופנמות יותר. כמו כן, מחקר זה השתמש בדיווח עצמי ויש לקחת בחשבון את היבט הרצייה החברתית.

מחקר זה ייחודי במספר היבטים. זה המחקר הראשון בישראל שבדק בריונות ברשת באוכלוסיית ילדים עם BD, ובין הבודדים בקרב ילדים אלה בגילאים צעירים בעולם. בנוסף, ככל הידוע לנו מחקרים קודמים לא בדקו את הקשר בין ניתוק מוסרי לבריונות ברשת אצל ילדים צעירים עם BD בהשוואה לילדים בהתפתחות תקינה.

המחקר מספק תובנות חשובות לגבי בניית תוכניות התערבות להתמודדות עם בריונות ברשת עבור ילדים בגילאים צעירים, בפרט ילדים עם BD, ומחזק את הצורך בהתערבות מניעתית המתמקדת בפיתוח אחריות, אקטיביות ובטחון עצמי כאמצעים להפחתת הניתוק המוסרי. נראה, כי תוכניות התערבות הכוללות מתן כלים גשויים, לימוד כישורי ויסות עצמי ומתן הכוונה לשמירת ביטחון ברשת יכולות למנוע בריונות ברשת (Chicote-Beato et al., 2024).

תודות

תודה לבתי הספר שהשתתפו במחקר ולכל הילדים ששתפו פעולה, במיוחד לגילי, שירה, אביטל ושרה, סגני בית-הספר ויועצי בית-הספר.

מקורות

ברמן, צ' (עורכת) (2018). *ילדים בישראל – שנתון סטטיסטי 2017*. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד. פרישמן (2024). סיכום הממצאים בתחומי המשרד לביטחון לאומי: ניתוח מגמות בין השנים 1994-2023 והשוואה בינלאומית. ישראל:

https://www.gov.il/BlobFolder/reports/hbsc_2023/he/publications_HBSC%20-%20%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8%20%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%20%D7%9C%D7%A9%D7%A0%D7%AA%202023.pdf

Bachmann, C. J., Scholle, O., Bliddal, M., Dosreis, S., Odsbu, I., Skurtveit, S., & Scott, S. (2024). Recognition and management of children and adolescents with conduct disorder: A real-world data study from four western countries. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 18(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s13034-024-00710-6>

Baltar, F., & Brunet, I. (2012). Social research 2.0: virtual snowball sampling method using Facebook. *Internet Research*, 22(1), 57-74.

- Bandura, A. (2018). A commentary on moral disengagement: The rhetoric and the reality. *American Journal of Psychology*, 131(2), 246-251. <https://doi.org/10.5406/amerjpsyc.131.2.0246>
- Baumann, S., & Pero, H. (2011). Bullying and cyberbullying among deaf students and their hearing peers: An exploratory study. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 16, 236-253. <https://doi.org/10.1093/deafed/enq043>.
- Baumann, S., Bernhard, A., Martinelli, A., Ackermann, K., Herpertz-Dahlmann, B., Freitag, C., & Kohls, G. (2023). Perpetrators and victims of cyberbullying among youth with conduct disorder. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 32(9), 1643-1653. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-01973-0>
- Barkoukis, V., Lazuras, L., Ourda, D., & Tsorbatzoudis, H. (2016). Tackling psychosocial risk factors for adolescent cyberbullying: Evidence from a school-based intervention. *Aggressive Behavior*, 42(2), 114-122. <https://doi.org/10.1002/ab.21625>
- Beckman, L., Hellström, L., & von Kobyletzki, L. (2020). Cyberbullying among children with neurodevelopmental disorders: A systematic review. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(1), 54-67. <https://doi.org/10.1111/sjop.12525>
- Bjärehed, M., Thornberg, R., Wänström, L., & Gini, G. (2021). Individual moral disengagement and bullying among Swedish fifth graders: The role of collective moral disengagement and pro-bullying behavior within classrooms. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(17-18), 9576-9600. <https://doi.org/10.1177/0886260519860889>
- Cai, Z., Mao, P., Wang, Z., Wang, D., He, J., & Fan, X. (2023). Associations between problematic internet use and mental health outcomes of students: a meta-analytic review. *Adolescent Research Review*, 8(1), 45-62. <https://doi.org/10.1007/s40894-022-00201-9>
- Camerini, A. L., Marciano, L., Carrara, A., & Schulz, P. J. (2020). Cyberbullying perpetration and victimization among children and adolescents: A systematic review of longitudinal studies. *Telematics and Informatics*, 49, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101362>
- Chicote-Beato, M., González-Villora, S., Bodoque-Osma, A. R., & Olivas, R. N. (2024). Cyberbullying intervention and prevention programmes in Primary Education (6 to 12 years): A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 77, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2024.101938>
- Craig, W., Boniel-Nissim, M., King, N., Walsh, S. D., Boer, M., Donnelly, P. D., ... & Pickett, W. (2020). Social media use and cyber-bullying: A cross-national analysis of young people in 42 countries. *Journal of Adolescent Health*, 66(6), S100-S108. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.03.006>
- DeSmet, A., Aelterman, N., Bastiaensens, S., Van Cleemput, K., Poels, K., Vandebosch, H., & De Bourdeaudhuij, I. (2015). Secondary school educators' perceptions and practices in handling cyberbullying among adolescents: A cluster analysis. *Computers & Education*, 88, 192-201. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.05.006>
- Estévez, E., Cañas, E., Estévez, J. F., & Povedano, A. (2020). Continuity and overlap of roles in victims and aggressors of bullying and cyberbullying in adolescence: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(20), 1-15. <https://doi.org/10.3390/ijerph17207452>
- Freitag, G. F., Grassie, H. L., Jeong, A., Mallidi, A., Comer, J. S., Ehrenreich-May, J., & Brotman, M. A. (2023). Systematic review: Questionnaire-based measurement of emotion dysregulation in children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 62(7), 728-763. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2022.04.012>
- Goodman, L. A. (1961). *Snowball Sampling*. *The Annals of Mathematical Statistics*, pp. 148-170.
- Lazuras, L., Barkoukis, V., & Tsorbatzoudis, H. (2017). Face-to-face bullying and cyberbullying in adolescents: Trans-contextual effects and role overlap. *Technology in Society*, 48, 97-101. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2016.12.001>
- Lazuras, L., Brighi, A., Barkoukis, V., Guarini, A., Tsorbatzoudis, H., & Genta, M. L. (2019). Moral disengagement and risk prototypes in the context of adolescent cyberbullying: Findings from two countries. *Frontiers in Psychology*, 10, 1823-1833. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01823>
- Levi, S., & Baron-Epel, O. (2024). Adolescent perspectives on the impact of peers and social media on active travel and physical activity: A mixed methods study. *Journal of Adolescent Research*, 0(0), 1-32. <https://doi.org/10.1177/07435584241231438>.
- Lo Cricchio, M. G., Garcia-Poole, C., te Brinke, L. W., Bianchi, D., & Menesini, E. (2021). Moral disengagement and cyberbullying involvement: A systematic review. *European Journal of Developmental Psychology*, 18(2), 271-311. <https://doi.org/10.1080/17405629.2020.1784007>

- Magai, D. N., Malik, J. A., & Koot, H. M. (2018). Emotional and behavioral problems in children and adolescents in Central Kenya. *Child Psychiatry & Human Development*, 49(4), 659-671. <https://doi.org/10.1007/s10578-018-0787-0>
- Malinowska-Ciešlik, M., Kleszczewska, D., Dzielska, A., Ścibor, M., & Mazur, J. (2023). Similarities and differences between psychosocial determinants of bullying and cyberbullying perpetration among Polish adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), 1358-1379. <https://doi.org/10.3390/ijerph20021358>
- Matthys, W., & Schutter, D. J. (2022). Improving our understanding of impaired social problem-solving in children and adolescents with conduct problems: Implications for cognitive behavioral therapy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 25(3), 552-572. <https://doi.org/10.1007/s10567-021-00360-1>
- Newman, A., Le, H., North-Samardzic, A., & Cohen, M. (2020). Moral disengagement at work: A review and research agenda. *Journal of Business Ethics*, 167(3), 535-570. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04197-9>
- Paris, J., & Phillips, J. (Eds.). (2013). *Making the DSM-5*. Springer
- Perren, S., & Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 195-209. <https://doi.org/10.1080/17405629.2011.643168>
- Thornberg, R., & Jungert, T. (2013). Bystander behavior in bullying situations: Basic moral sensitivity, moral disengagement and defender self-efficacy. *Journal of Adolescence*, 36(3), 475-483. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.02.003>
- Thornberg, R. (2023). Longitudinal link between moral disengagement and bullying among children and adolescents: A systematic review. *European Journal of Developmental Psychology*, 20(6), 1099-1129. <https://doi.org/10.1080/17405629.2023.2214266>
- Touloupis, T., & Athanasiades, C. (2022). Cyberbullying and empathy among elementary school students: Do special educational needs make a difference? *Scandinavian Journal of Psychology*, 1-15. <https://doi.org/10.1111/sjop.12838>
- Wang, L., & Ngai, S. S. Y. (2020). The effects of anonymity, invisibility, asynchrony, and moral disengagement on cyberbullying perpetration among school-aged children in China. *Children and Youth Services Review*, 119, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105613>
- Xie, Q., Bi, T., Luo, W., Li, X., Yang, B., & Kou, H. (2024). The prevalence and risk factors of conduct disorder among juvenile delinquents in China. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-9. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01044-0>
- Zych, I., Gómez-Ortiz, O., Fernández Touceda, L., Nasaescu, E., & Llorent, V. J. (2020). Parental moral disengagement induction as a predictor of bullying and cyberbullying: Mediation by children's moral disengagement, moral emotions, and validation of a questionnaire. *Child Indicators Research*, 13(3), 1065-1083. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09707-2>